

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

Lucie Šmahelová

Kül-Teginův památník.

**Turkický kaganát a výzkum československo-mongolské expedice v Chöšöö-Cajdam
1958**

Kül-Tegin monument.

**Turkic Khaganate and research of the First Czechoslovak- Mongolian
expedition in Khöshöö Tsaidam 1958**

TEZE

vedoucí práce - Prof. PhDr. P. Charvát, DrSc.

Tato práce je věnována výzkumu jedné z nejvýznamnějších lokalit historie Mongolska a období Turkického kaganátu, který se odehrál v rámci pilotního projektu první československo-mongolské expedice v roce 1958 vedené PhDr. Lumírem Jislem. Přes veškerý úspěch a velice cenné poznatky, která tato jediná sezona přinesla, nebylo možné z mnoha důvodů ve výzkumu dále pokračovat. L. Jisl vzhledem k předčasnému úmrtí nestihl svou práci dokončit v plném rozsahu a vznikla pouze předběžná nálezová zpráva, několik zásadních článků. Problematiku Orchonského Turkického kaganátu zpracoval L. Jisl ve své disertační práci, která byla posmrtně zčásti publikována v Annálech Náprstkova Muzea (*The Orkhon Turks and Problems of the Archaeology of the Second Eastern Turk Kaghhanate*, v kooperaci Věra Jislová a Jiří Šíma in: *Annals of the Náprstek Museum* 18, Praha 1997, 1 – 112.). Většina materiálů z výzkumu však zůstala nepublikována v archivu ARÚ AV ČR, Praha, v. v. i. (plány, terénní fotodokumentace, předběžná zpráva) a veškeré nálezy zůstaly uloženy a nezdokumentovány v depozitáři Archeologického ústavu MAV v Ulánbátaru. Vzhledem k staršímu i současnému bádání v údolí Orchonu v centrální části Mongolska, které zaujímá zcela výjimečné postavení z hlediska historického vývoje raně středověkých nomádských států, však výsledky Jislova výzkumu znamenají zcela zásadní přínos v oblasti turkologie a poskytují mimořádně důležitý srovnávací materiál. Dlouhodobá nutnost zveřejnění těchto výsledků pro potřeby řady zahraničních institucí byla nakonec znásobena ničivými povodněmi, které postihly Archeologický ústav v Praze v roce 2002 a vážně poškodily mnohé archivní materiály včetně části Jislovy dokumentace. Nutnost utřídění a záchrany materiálů tak nabyla prvořadou důležitostí.

Práce na disertaci byly proto zahájeny shromažďováním, tříděním, skenováním a překladem archivních materiálů, které sloužily jako výchozí bod k dalšímu zpracování nálezů uložených v Ulánbátaru. Poměrně závažný problém z hlediska rekonstrukce terénního kontextu představuje ztráta nivelačních podkladů k plánům, neboť vzhledem k nedostupným geodetickým údajům pro mongolský terén v roce 1958 byla lokalita zaměřována pouze rámcově pomocnými body, fixovanými na podstavec kamenné stély, který dnes již neexistuje, jak ukázal terénní průzkum lokality v roce 2007. I přesto však lze na základě precizní fotodokumentace i plánů kontext z větší části vyhodnotit. Souběžně se zpracováváním pražských materiálů probíhal sběr informací od dosud žijících účastníků původní expedice, který ovšem sloužil pouze jako doplňkový zdroj informací vzhledem k tomu, že MUDr. Emanuel Vlček i Alois Kleibl byli vzhledem k vysokému věku již limitováni svým zdravotním stavem a intenzivní spolupráci již nebyla možná. Cenné informace o zázemí

expedice jsem obdržela rovněž od manželky L. Jisla, paní Věry Jislové, která mi rovněž velice laskavě zapůjčila i řadu svých archivních materiálů a také kopii Jislovy ztracené disertační práce. Dnes bohužel není již nikdo z nich mezi námi a velmi mne proto mrzí, že se s nimi nemohu podělit o výsledky této práce.

Dalším krokem nutným pro kompletizaci výsledků expedice bylo dohledání nálezů z výzkumu, uložených v depozitářích Archeologického ústavu Mongolské Akademie Věd a Národního Muzea Mongolské Historie v Ulánbátaru. Vzhledem k tomu, že tyto nálezy zůstaly padesát let nezpracovány a uloženy v otevřených dřevěných bednách, jejich stav vyžadoval velice důkladnou revizi, která by bez dokumentace vůbec nebyla možná. Inventární čísla byla zčásti setřena nebo byla nahrazena jinými, o nichž se mi však nepodařilo zjistit žádné bližší údaje, neboť tamní inventární knihy ze starších výzkumů byly bohužel nekompletní. Bylo proto nutné dokumentovat veškerý obsah všech cca 25 beden a postupně eliminovat skutečný materiál z výzkumu Kül-Teginova památníku oproti řadě recentních intruzí, které se do beden dostaly za posledních 50 let. Tato práce byla poměrně časově náročná i vzhledem k omezeným možnostem přístupu k materiálu, jemuž jsem se mohla věnovat pouze v průběhu několika krátkodobých pracovních cest do Mongolska. Fotografická a kresebná dokumentace všech dostupných materiálů byla provedena v letech 2007 – 2010 souběžně s dalšími přípravnými pracemi a také s terénní revizí lokality a povrchové prospekce údolí Orchonu. Svou práci jsem intenzivně konzultovala s mongolskými kolegy, zejména s prof. D. Bayarem a rovněž s posledním mongolským žijícím členem expedice, archeologem prof. D. Navaanem.

Výsledky této datosběrné a dokumentační práce v podobě katalogů nálezů a překladu Jislovy nálezové zprávy vč. terénní dokumentace jsou zahrnuty v kapitolách 7-9, které by měly posloužit jako hlavní podklad pro zprostředkování výsledků expedice široké badatelské veřejnosti.

Druhá a pořadím první část disertace je věnována širokému kulturně-historickému aspektu Kül-Teginova památníku a jeho významnému postavení v historii Turkického Kaganátu. Vzhledem k tomu, že L. Jisl velmi obšírně zpracoval obecnou historii a politické i kulturní pozadí období Druhého Východoturkického Kaganátu ve své disertační práci, která je dostupná v zmíněné publikaci Náprstkova Muzea, rozhodla jsem se zaměřit svou pozornost pouze na dílčí problémy a otázky, které přímo souvisejí s kontextem Kül-Teginova památníku a to zejména s přihlédnutím k současnému stavu bádání po padesáti letech. Přestože řada závažných turkologických otázek zůstává stále nerozřešena, výzkumy posledních let v údolí

Orchonu přinesly mnoho nového a značně rozšířily srovnávací materiál, z něhož je možné dále vycházet.

, jejíž výsledky si klade za cíl po padesáti letech sumarizovat a zpřístupnit široké badatelské veřejnosti. Na základě materiálů shromážděných dílem v archivu Archeologického ústav AV ČR v Praze a dílem v depozitářích Archeologického ústavu MAV v Ulánbátaru byly tyto dlouhodobě oddělené a nedostupné informace zpracovány a spojeny v plnohodnotný celek, který umožnil uzavřít nedocenitelnou a bohužel nedokončenou práci předčasně zemřelého PhDr. Lumíra Jisla. S ohledem na současné turkologické problémy, k nimž má právě památník prince Kül-Tegina mnoho co říci, je tato práce zároveň zaměřena na formulaci zásadních otázek z hlediska nových poznatků současného dění v oboru. Vzhledem k současnému stavu bádání si tyto otázky kladou za cíl spíše pootevřít prostor pro mezioborovou diskuzi a navrhnout možná dílčí řešení. Mezinárodní význam projektu a dlouhodobý zájem četných zahraničních institucí, věnujících se problematice Turkického Kaganátu, byly hlavním popudem k napsání této práce v anglickém jazyce, neboť jinak by snaha o zpřístupnění těchto materiálů ztratila svůj prvotní smysl.

Hlavním cílem dílem této práce bylo shrnout a dokončit nálezovou zprávu dr. L. Jisla, obohacenou o katalog nálezů a jejich dílčí analýzy tak, aby byl veškerý dostupný materiál z výzkumu z roku 1958 kompletizován a mohl být využit pro další výzkumné záměry a zároveň poskytl potřebný srovnávací materiál pro řadu zahraničních expedic, které v tomto oboru bádají. Tuto část naplňuje překlad původní právy dr. L. Jisla, utřídění a překlad jeho dokumentace a vytvoření katalogu té části nálezů, jež byly dohledány v depozitářích Archeologického ústavu Mongolské Akademie Věd v Ulánbátaru v letech 2007 – 2010. Doplňkovou ambicí autorky bylo sledování keramických nálezů z památníku v širším rámci turkické kultury a na bázi orchonských materiálů pak vytvoření předběžné, lokální typologie turkické keramiky, která dodnes v oboru turkické archeologie chybí. Tato představa se však vzhledem k stávajícím badatelským podmínkám ukázala jako nereálná.¹ Přesto však z

---

¹ Vzhledem k stavu současných turkologických bádání nelze za daných řádně provést ani lokální typologickou analýzu materiálu. Nehledě na složité podmínky v depozitářích a obtížnou interpretaci nálezových okolností (keramice se bohužel nepřikládá tentýž význam jako v našem prostředí a zejména co se týče starších výzkumů je dokumentační materiál velice omezený), hraje zde hlavní roli finanční a časový aspekt celé věci. Tento úkol je během na velice dlouhou a náročnou překážkovou tratí a jeho dokončení navíc velmi pravděpodobně přinese naprosto jiné výsledky, než by naše „západní“ koncepce očekávala a pojala do svého vzorce. Přesto však budou velice zajímavé a rozhodně položí základ mnoha dalším otázkám stran utváření a fungování turkických kultur ve Střední a Východní Asii (viz kapitola o keramice).

hlediska dalšího vývoje turkologických bádání neztrácí zpracování tohoto malého souboru smysl. Jeho kompletace (a zejména pak publikování) představuje velice důležitý krok v rámci systematického zpracovávání jednotlivých terénních celků, jehož kredit a potřeba v prostředí asijských stepí v posledních letech stále narůstá. Tento soubor se tak stává jakýmsi přípravným krokem a jedním z výchozích bodů pro další analytické a srovnávací postupy, jejichž návaznost a propojení jsou pro budoucí rekonstrukci celkového kulturně-historického obrazu nezbytné. V souvislosti s řešením dílčích problémů archeologického kontextu z roku 1958 však vytanula řada otázek, které dalece přesahují geografický i koncepční rámec zadání této práce.

Přestože zpočátku se toto řetězení nezodpověditelných otázek zdálo jako deprimující, neboť při jejich řešení se naše obvyklé “západní” metody a dogmata jeví jako nevyhovující ne-li zcela nepoužitelná, v zásadě plní velice důležitou funkci a jejich potenciál je cenný nejen z hlediska historického bádání jako takového, ale zejména z hlediska vývoje samotné podstaty archeologické otázky a její formulace.

///

Regarding the excavation context of Kül-Tegin monument and dealing with the problems associated with the material analyses, we come to some serious questions concerning the basics of fieldwork methodology and attitudes of archaeological research in general. Our traditional (European) view is based on the long –term developing process applied on the European milieu represented by the settled societies, which are determining our studies and ideas about particular aspects of the historical and cultural development..² From this point of view we are facing to a different space and different cultural model in the steppe, given by the character of natural conditions, historical context, socio-economic factors etc. Interaction of these had fatal impact not only on material culture itself and its archaeological expressions (the main subject of our observations) but also on the formation of mind and mentality of the human beings, the real cultural “groundswell” or matrix, which in fact plays the main role in “writing” the history although often underestimated.

Just on the example of Turkic monuments in Orkhon can be very clearly confront a clash of these two very different worlds and research approaches that reflect our never-ending effort to

---

² Author of this thesis is regarding the problematics from the position of representant of „western view“ of archaeology as being the disciple of Middle-European school. From this point of view , rather subjective, is tending to open the dialogue and also questions, that she found as basical when applying the western methods on the steppe environment.

grasp the history and interpretation of its regularities. Their confrontation leads us to re-examine some of the traditional “western” dogmas, which – applied on the environment of the nomadic culture in the steppe- turn out to be invalid or not fully valid in its original sense any more.

Jednou z nejzávažnějších nevýhod dogmat je jejich přirozená tendence k zobecňování a objektivizaci problému, která přestože je z hlediska uchopení a interpretace reality nezbytná, v případě konfrontace s jinou rovinou skutečnosti může vést do slepé uličky. Často přitom dochází k opomíjení určité relativity, která je pojmem nadřazeným všem námi definovaným strukturám a kritériím, jejichž platnost je částečně nebo i zcela omezená na daný model či vzorec a jeho platnost – archeologické modely nevyjímaje. Konfrontace modelů platných pro standardní prostředí usedlých společností tváří v tvář zcela odlišným podmínkám stepních kultur může mít proto za následek rozpad některých aplikovaných dogmat. Třebaže zpočátku může takový zvrát působit evropskému archeologovi určitou nejistotu ne-li deprivaci, vytváří zároveň prostor pro vznik nových teorií, který posouvá dosavadní hranice bádání, a lze jej reflexivně využít a nové otázky tak zpětně aplikovat v původním prostředí, v němž bylo dogma vytvořeno. Tato interakce je jedním z velmi zajímavých a zároveň přínosných aspektů paradigmatického střetu archeologie usedlých a kočovných kultur. Takový krok ovšem předpokládá flexibilní a systematické přezkoumávání či dokonce opouštění stávajících názorů ve prospěch nových, lépe fungujících modelů a vyžaduje zcela otevřený přístup k otázkám, ať již novým či starým, které je potřeba znovu položit jiným způsobem. Má práce ovšem nikterak neaspiruje na přetváření dogmat a generalizaci některých zjištěných skutečností, vzhledem k omezenému výběru podkladů, s nimiž v rámci tohoto tématu pracuji, by to byl krok velmi neuvážený. Z tohoto pohledu bych se právě naopak ráda soustředila spíše na konfrontaci těchto modelů a formulaci otázek. Považuji za důležité jejich experimentální pokládání takovým způsobem, který by umožnil studovat potenciál Kül-Teginova památníku jako odraz kulturního, politického, socio-etnologického a náboženského statutu turkické společnosti v prostředí mongolské stepi, a to se záměrným odstupem od obecně platných schémat z pohledu evropské archeologie, mé *alma mater*. Přestože jsem si vědoma, že se má práce díky tomuto náhledu místy ocitá na tenké hraně mezi archeologickou a filozofickou esejí s mnoha socio-etnologickými exkursy, domnívám se, že právě takový širokospektrální pohled může napomoci uchopit a pochopit podstatu utváření stepních kultur a faktorů, které se na tomto procesu podílely a stále podílejí.

